

Патрушева Л.І.

ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний стан та зміни, що відбуваються в природно-заповідному фонді (ПЗФ) Миколаївської області, останнім часом, вимагають його перегляду та реорганізації. Відсутність системного комплексного моніторингу об'єктів ПЗФ приводить до трансформації, а іноді і до повної деградації унікальних територій. Деколи їх відновлення після неконтрольованого втручання стає неможливим. Так ми поступово втрачаємо окремі види рослинного та тваринного світу і ЛК в цілому.

Види негативної діяльності різні: розорання цілинного степу на схилах (регіональний ландшафтний парк "Тилігульський"), створення відвалів шламосховища (ботанічна пам'ятка природи "Старогалицінівська"), проведення лісотехнічних заходів (заповідне урочище "Андріївське"), заповнення руслового водосховища (регіональний ландшафтний парк "Гранітно-степове Побужжя"), приватизація земель (регіональний ландшафтний парк "Кінбурнська коса") та ін., а наслідки однакові. Вони завжди є небажаними спочатку для оточуючого середовища, а згодом і для людини.

Зважаючи на крайню негативну ситуацію в регіоні виникла необхідність у створенні ефективно діючого механізму збереження та відновлення об'єктів ПЗФ.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема оптимізації (ПЗФ) активно обговорюється у вітчизняній науці. Їй присвячені роботи О.В. Аріон [2], С.Ю. Поповича [15], В. І. Олещенка [14], В.І. Гетьмана [5], В. П. Коржика [12] та ін. В контексті цієї проблеми розглядаються питання:

- збереження, класифікації та методів визначення біологічного та ландшафтного різноманіття в роботах М.О. Маринича [13], П.Г. Шищенко [8], В.М. Пашенка [14], М.Д. Гродзинського [8,9], В.Т. Гриневецького [7], А.О. Домаранського [10] та ін;
- ландшафтної репрезентативності об'єктів ПЗФ в роботах В.М. Пашенка [15], В.П. Брусакса [3] та ін.;
- функціонального зонування об'єктів ПЗФ в роботах В.П. Брусакса та Д.А. Кричевської [3], О.В. Аріон [1] та ін.;
- гуманістичного значення об'єктів ПЗФ в роботах К.М. Горба [6], Ж.І. Бучко [4] та ін.

Формулювання цілей статті. Враховуючи попередні наукові здобутки та особливості ситуації що склалась в регіоні дослідження, було визначено мету: розробити оптимальну мережу об'єктів ПЗФ та дієвий механізм її збереження. Досягти мети можливо за умови виконання таких завдань:

1. визначити керівні положення щодо мережі об'єктів ПЗФ;
2. проаналізувати сучасний стан ПЗФ регіону;
3. визначити координаційні центри заповідної справи;
4. виділити території підпорядкування координаційним центрам.

Вклад основного матеріалу дослідження. При розробці територіальної організації мережі об'єктів ПЗФ має приділятися увага, як природній так і соціально-економічній структурі регіону У проектуванні оптимальної мережі об'єктів ПЗФ за основу варто взяти природний біосферний каркас з накладеними на нього антропогенними утвореннями [11]. Об'єкти ПЗФ є складовими елементами природно-господарських територіальних систем (ПГТС) [17], тому їх територіальна організація повинна бути тісно пов'язаною з горизонтальною структурою ПГТС.

По суті мережа об'єктів ПЗФ є штучним утворенням, проте в її основі лежать природні ландшафтні комплекси (ЛК) і створюється вона саме для їх збереження. Тому для її оптимізації потрібно, по можливості, врахувати всі природні особливості регіону. Однозначно слід відмовитись від штучної диференціації та штучних обмежень об'єктів мережі. Для цього по-перше потрібно розглядати ПЗФ відокремлено від адміністративних кордонів, оскільки адміністративний поділ є випадковим по відношенню до природних явищ тому він не може надати уявлення про закономірності розташування природних умов та ресурсів [11]. По-друге для обмеження об'єктів ПЗФ під час їх виділення враховувати границі ЛК.

При розробці оптимальної мережі об'єктів ПЗФ ми користувались такими положеннями:

1. Елементами мережі є різнорангові ЛК. Межі кожного об'єкта ПЗФ слід проводити відповідно меж ЛК проте можуть існувати причини коли доводиться використовувати межі господарських об'єктів (дороги, лісосмуги, кордони лісу або населених пунктів тощо).
2. Мережа не є територіально суцільною, але окремі елементи повинні поєднуватись моніторинговими спостереженнями, системою управління.

Всі об'єкти відокремлені та розташовані на значній відстані один від одного. Їх досить складно контролювати. Тому вони можуть втратити свою цінність з причин необізнаності населення про їх існування, низької екологічної культури, неможливості проводити повноцінний моніторинг, браку фахівців в обласних управлінських структурах та ін. Таким чином ми пропонуємо об'єднати всі існуючі та перспективні об'єкти ПЗФ в мережу, в нашому розумінні, це може відбуватись за результатами ландшафтознавчого аналізу існуючих та перспективних об'єктів ПЗФ. Об'єкти з подібними ЛК пропонуємо об'єднати в окремі регіони межі яких відповідали б межах видів ландшафтів. Кожен з них може бути представлений у вигляді моноцентричної моделі. Функції центра будуть виконувати об'єкти ПЗФ які мають свою адміністрацію, а підпорядкованими йому стануть дрібні об'єкти (заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища)

Особливістю ПЗФ Миколаївської області є те що в кожному такому регіоні створено мінімум один об'єкт ПЗФ високої категорії (регіональний ландшафтний парк (РЛП), національний природний парк (НПП), природний заповідник (ПЗ), біосферний заповідник (БЗ)). Саме на них можуть бути покладені функ-

ції моніторингу та управління всіма дрібними об'єктами розташованими на території регіону.

3. Мережа має виконувати екологічну, ресурсну, біотичну, соціальну та ін. функції. Забезпечити їх виконання можливо при наявності достатньої кількості об'єктів та оптимальної площі кожного з них, а також за рахунок встановлення різних режимів природокористування. Це стане можливим за умов утворення нових та підтримки вже існуючих об'єктів різних природоохоронних категорій.
4. Довготривале існування та ефективне виконання покладених на мережу функцій можливо в умовах її постійного розвитку та достатнього розширення. За результатами тривалого комплексного моніторингу режим функціонування об'єктів доцільно корегувати. Запропонований нами варіант мережі не є остаточним, вона може бути змінена в процесі подальших досліджень.
5. Ефективне функціонування буде можливим при наявності відповідного управління. Для виконання цього положення ми пропонуємо внести деякі зміни до діючої системи:
 - Вивести заповідні об'єкти з підпорядкування обласним управлінням екології та природних ресурсів. Об'єкти всіх рівнів підпорядкувати загальнодержавним структурам.
 - Створити регіональні центри заповідної справи відповідно до фізико-географічного районування України. Наприклад Причорноморсько-Приазовський центр який може об'єднати Дніпровсько-Дніпровський північно-степовий, Причорноморський середньостеповий та Причорноморсько-Приазовський сухостеповий фізико-географічні краї.
 - В межах регіону визначити місцеві координаційні центри на базі об'єктів ПЗФ, що мають адміністрації та підпорядкувати до них дрібні об'єкти.

Система заходів оптимізації та їх спрямованість визначається категорією об'єктів ПЗФ. У рамках їх оптимізації виділяють два генеральні напрями: відновлення та збереження ландшафтних комплексів. Крім того заходи спрямовані на збереження особливо цінних ландшафтних комплексів поділяють на дві групи: заходи щодо їх підтримання у певному стані та заходи щодо обмеження будь якого впливу на них [2].

На нашу думку для створення оптимальної мережі об'єктів ПЗФ в Миколаївській області є всі передумови: вдале розташування діючих об'єктів ПЗФ високих природоохоронних категорій; достатня кількість унікальних та репрезентативних дрібних об'єктів ПЗФ; існування перспективних для заповідання ділянок.

В області виділено шість регіонів. Які мають представлений набір ЛК

РЛП "Гранітно-степове Побужжя" репрезентує північно-степові різнотравно-типчаково-ковилові з байрачними дібровами ЛК а саме:

- лесові височини сильно розчленовані з долинами, балками та ярами врізаними в докембрійські породи з чорноземами звичайними середньо гумусними глибокими;
- лесові височини розчленовані з долинами, балками та ярами врізаними в докембрійські породи, з чорноземами звичайними мало гумусними;
- лесові височини розчленовані балками та ярами врізаними в докембрійські породи, з чорноземами звичайними середньогумусними.

РЛП "Приінгульський" знаходиться на території регіону тому можна запропонувати розглядати його, у майбутньому, не як самостійний об'єкт, а як підрозділ НПП "Гранітно-степове Побужжя". Тим більше, що на цей час, він існує тільки на папері.

До ПЗ "Єланецький степ" підпорядкувати територію що охоплює північно-степові різнотравно-типчаково-ковилові з байрачними дібровами ЛК:

- лесові височини розчленовані, з долинами, балками та ярами врізаними в неогенові відклади з чорноземами звичайними малогумусними;
- лесові низовини, розчленовані ярами та широкими балками врізаними в неогенові відклади, з чорноземами звичайними малогумусними.

Також середньо степові типчаково-ковилові ЛК:

- лесові низовини, хвилясті розчленовані балками та ярами, з чорноземами південними малогумусними;
- лесові низовини, розчленовані степовими балками (роздолами), з чорноземами південними малогумусними;
- лесові низовини, з чорноземами південними малогумусними;

Територію регіону може бути переглянуто відповідно до об'єктів Одеської та Херсонської областей.

РЛП "Тилігульський" необхідно об'єднати з аналогічним РЛП в межах Одеської області і можливо в майбутньому підвищити категорію до НПП. В такому вигляді він може координувати дії в регіоні що охоплює частково середньо степові типчаково-ковилові ЛК, а саме лесові низовини, з чорноземами південними малогумусними. Крім того південно-степові полиново-злакові ЛК до яких належать:

- лесові низовини, з чорноземами південними слабосолонцюватими в комплексі з темнокаштановими солонцюватими глейовими ґрунтами;
- лесові низовини, з чорноземами південними слабосолонцюватими в комплексі з темнокаштановими солонцюватими ґрунтами;
- лесові низовини, з темнокаштановими солонцюватими ґрунтами в комплексі з солонцями та лучними солончакуватими ґрунтами і глеєсолодями подів.

РЛП "Кінбурнська коса" представляє піщані терасові та давньодельтову горбисті низовини, з дерновими та слабогумусованими піщаними ґрунтами, дубово-березовими та осиково-вільховими перелісками. Крім півострова ці ЛК в межах Миколаївської області ніде не зустрічаються. Тому територію впливу цього об'єкту доцільно розглядати узгоджено з Херсонською областю.

Поza увагою залишається ділянка на північному заході області розташована в лісостеповій ландшафтній зоні де сформувались:

- лесові височини, сильно розчленовані ярами і балками, врізаними в кристалічні породи, з чорноземами типовими малогумусними та опідзоленими, під грабовими дібровами;
 - лесові височини, сильно розчленовані ярами і балками, врізаними в неогенові відклади, з чорноземами типовими середньо гумусними, з дібровами з дубу звичайного та дубу скельного.
- Цю ділянку пропонуємо віднести до системи управління координаційного центру розташованого в лісостеповій зоні.

Окремої уваги потребують азональні ЛК:

- лесові надзаплавні тераси, з чорноземами південними малогумусними в комплексі з солонцюватими ґрунтами під типчакowo-ковиловою рослинністю;
- піщані надзаплавні тераси, з дерновими та слабогумусованими піщаними ґрунтами під лучною рослинністю;
- плавні, лучно-степові солонцювато-солончакуваті заплави.

Об'єкти розташовані в межах перелічених ЛК найкраще об'єднати в окремий регіон з центром розташованим поза межами Миколаївської області. Тому що жодна перспективна ділянка виділена в їх межах, з різних причин, не може претендувати на високу природоохоронну категорію.

Невеликі за площею фрагменти заплавної та надзаплавної терасових ЛК на території РЛП "Гранітно-степове Побужжя" можна залишити у його підпорядкуванні.

Таким чином ми рекомендуємо:

1. межі між регіонами проводити відповідно до перелічених видів ландшафтів;
2. функції координаційного центру покласти на природний заповідник та регіональні ландшафтні парки;
3. дрібні об'єкти розташовані в регіоні підпорядкувати відповідному координаційному центру;
4. розпочати тісну співпрацю з фахівцями прилеглих адміністративних областей для з'ясування ситуації на прикордонних територіях.

Висновки. Використання ландшафтознавчого підходу дозволило з'ясувати доцільність існування діючих об'єктів ПЗФ, визначити потенційно перспективні природні ділянки, а найголовніше об'єднати відокремлені об'єкти в єдину мережу для якої можливо створити діючу систему фоновий моніторингу та розробити механізми ефективного управління.

Рекомендації розроблено тільки для однієї адміністративної області, проте представлена методика оптимізації ПЗФ може бути використана на інших територіях.

Джерела та література

1. Аріон О.В. Функціональне зонування в системі оптимізації об'єктів природно-заповідного фонду // УГЖ, 1997, №4, С.35-40.
2. Аріон О.В. Оптимізація природоохоронних територій та її принципи // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Збірник наукових праць. - К., 1999. - С. 243 – 246.
3. Брусак В.П., Кричевська Д.А. Ландшафтно-екологічні засади планувальної організації території Ужанського національного природного парку // Фіз географія та геоморфологія Вип 48. 2005.- С.48 – 55.
4. Бучко Ж.І. До питання про еколого-естетичні якості ландшафту // Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці. – Тернопіль: Вид-во Терн. пед. ун-ту, 1999. – С.46-47.
5. Гетьман В.І. "Гордіїв вузол" заповідної справи // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. Наук. Праць В 4-х т. К.: ВГЛ Обрії, 2004.- Т.2.- С. 51-53.
6. Горб К. Н. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов Украины в целях заповедания: методические принципы и результаты исследований // Гуманитарный экологический журнал. Т.3. Вып.1. – 2001. – С. 3-11.
7. Гриневецкий В.Т. До обґрунтування основних понять і методології досліджень ландшафтного різноманіття в Україні // УГЖ, 2000, №2, С.8-13.
8. Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г. Збереження та відтворення ландшафтного різноманіття в контексті сталого розвитку. Заповідна справа в Україні. 1998.- Т.4.- Вип. 1.- С. 3 - 7.
9. Гродзинський М.Д. Різноманіття ландшафтних різноманіть // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Збірник наукових праць. - К., 1999. - С. 50-56.
10. Домаранський А.О. Антропізація ландшафтів та її відображення в параметрах оцінки ландшафтного різноманіття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія -Вінниця, 2003. - Вип. 6. -С. 44 – 51
11. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и заповедное дело //Изв. ВГО.-1989.-Т.121, вып.6.-С.277 - 284.
12. Коржик В.П. Заповідна справа в контексті розвитку ландшафтів //ландшафти та геоecологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернівці, 2005. – С. 161 – 163.
13. Маринич О.М. Наукові засади дослідження ландшафтного різноманіття України // Проблеми ландшафтного різноманіття України: Збірник наукових праць К., 2000. – С. 11-16.
14. Олещенко В.И. Проблемы охраны природно-заповедного фонда Украины //Охрана окружающей среды: охрана, право. К.: Наукова думка. 1982. С. 65 –78.
15. Пашенко В.М. Ландшафтна репрезентативність об'єктів природи // УГЖ. – 2003, № 3. – С. 13 – 21.
16. Попович С.Ю. Природно-заповідний фонд України: аналіз та заходи реорганізації // Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи. К.: Хімджест, 2003. – С. 73 – 93.
17. Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья. Под ред. Г. И. Швевса.- Ленинград: Наука, 1988 .- 303 с.